

Список використаної літератури: *Нашивочников О.О.* Підготовка офіцерських кадрів для Військово-Морських Сил України 1991–1997 років // *Военно-историчний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України.* – 2013. – №4(10). – С.67-71; *Нашивочников А.А.* Влияние политической обстановки в период распада СССР на формирование Военно-Морских Сил Украины (1991–1992) // *Военно-историчний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України.* – 2014. – №1(11). – С.48-51; *Нашивочников О.О.* Етапи створення Військово-Морських Сил України в 1991–1997 рр. // *Труди університету: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України.* – 2014. – №5(126). – С.231-237; *Нашивочников А.А.* Состав и организация Черноморского флота Советского Союза в 1991 году // *Военно-историчний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України.* – 2014. – №4(14). – С.43-47; *Нашивочников А.А.* Взгляды Российского руководства на раздел Черноморского Флота ВМФ СССР в 1991–1997 годах // *Современный научный вестник: науч.-теорет. і практ. журнал.* – Белгород: Руснаука. – 2015. – №2(249). – С.54-58; *Нашивочников О.О.* Дії екіпажу СКР-112 та їх вплив на створення Військово-Морських Сил України // *Военно-историчний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України.* – 2015. – №1(15). – С.24-29; *Нашивочников О.О.* Шефство над Військово-Морськими Силами України (1992–1997 рр.) // *Военно-историчний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України.* – 2016. – №1(19). – С.11-16; *Нашивочников О.О.* Історіографія та джерельна база створення Військово-Морських Сил України (1992–1997 рр.) // *Военно-историчний вісник: зб. наук. праць Нац. ун-ту оборони України.* – 2016. – №2(20). – С.19-24; *Нашивочников А.А.* Черноморский флот Советского Союза: год 1991 // *Военно-исторические чтения: матер. П-й Междунар. науч.-практ. конф. (Керчь, 17-19 февраля 2014 г.)* – Керчь: Боспор. – 2014. – С.121-126; *Нашивочников А.А.* Особенности формирования Военно-Морских Сил Украины в 1991–1992 годах // *Найновите постиження на європейската наука: матер. за 10-а междунар. научна практична конференция (София, 17-25 юни 2014).* – София: “Бял ГРАД-БГ” ООД, 2014. – Т. 9. История. – С.25-33; *Нашивочников О.О.* Формування системи підготовки офіцерів Військово-Морських Сил України в 1991–1997 рр.: матер. VIII Волинської Всеукр. історико-краєзнавчої конф. (Житомир, 20 листопада 2015 р.). – Житомир: Полісся, 2015. – С.68-72; *Нашивочников О.О.* Основні прорахунки вищого керівництва України під час створення Військово-Морських Сил // *Військова історія Північного Причорномор'я: від найдавніших часів до сьогодення: матер. наук. конф. (Миколаїв, 30-31 березня 2016 р.)* – С.70-72; *Нашивочников О.О.* Формування основ Військово-Морських Сил України (кінець 80-х – початок 90-х років ХХ ст.) // *Досвід застосування збройних сил у світових війнах і воєнних конфліктах ХХ – початку ХХІ ст.: тенденції та закономірності: матер. міжвуз. наук.-практ. семінару (Київ, 22 травня 2014 р.) / Кол. авторів. За ред. С.В. Сидорова.* – К.: ЦП «Компринт», 2014. – Вип. 3. – С. 137-140.

Карпов В.В., д. істор. н, завідувач відділу аспірантури та докторантури Національної академії керівних кадрів культури і мистецтв (м. Київ)

УТВЕРЖДЕННЯ СИСТЕМИ ВІЙСЬКОВИХ ПРАПОРІВ І ПОСАДОВИХ ШТАНДАРТИВ У ЗБРОЙНИХ СИЛАХ УКРАЇНИ

Важливою складовою системи військової символіки є прапори видів Збройних Сил. Прапори Сухопутних військ, Військово-Повітряних сил (далі – ВПС), Військ протиповітряної оборони (далі – ППО) мають у центрі зображення відповідних емблем-символів. Для прапора Сухопутних військ вибрано малиновий колір, ВПС – блакитний, Військ ППО – синій. Для Військово-Морських Сил (далі – ВМС) залишено традиційний військово-морський прапор, який ще в липні 1918 р. затвердив гетьман П. Скоропадський. Військово-геральдичною службою Генерального штабу Збройних Сил (далі – ГШ ЗС) України було опрацьовано й проект Бойового прапора військової частини.

Президент України Л. Кучма 5 грудня 2001 р. під час проведення урочистих

зборів військовослужбовців з нагоди 10-річчя Збройних Сил України вручив штандарти Міністрові оборони України генералу армії України В. Шкідченку та начальникові Генерального штабу Збройних Сил України генерал-полковнику П. Шуляку. Штандарти найвищих посадових осіб Збройних Сил України мають квадратну форму й прикрашені золотими торочками. Штандарти Міністра оборони й начальника Генерального штабу малинового кольору з відповідними емблемами в центрі. Полотнище штандарта Міністра оборони прикрашене також золотою рамкою, з орнаментами у вигляді стилізованих гілок калини й козацькими хрестами по кутах. Передбачено кріплення до древків металевих скоб з вигравіюваними військовими званнями, прізвищами та ініціалами, датами перебування тієї чи іншої особи на відповідній посаді. Верхівка древка має краплеподібну форму, у центрі її – емблема Збройних Сил України.

Колір штандарта командувача виду Збройних Сил відповідає кольору прапора цього виду, а в центрі його міститься відповідна емблема. Для кращого візуального сприйняття на штандарті командувача Військово-Морських сил колір якорів замінено із золотого на чорний.

Слід зазначити, що характерною рисою процесу створення символіки ЗС України є практичне застосування опрацьованої службою символіки без правового її затвердження. Як пояснює О. Муравйов, після входження до складу Комісії державних нагород та геральдики при Президентові України начальника Генерального штабу – Головнокомандувача Збройних Сил України генерал-полковника С. Кириченка раніше опрацьовані проекти емблем, прапорів і штандартів, доопрацьовані з урахуванням змін, що відбулися у Збройних Силах (ВПС і Війська ППО були об'єднані у новий вид Збройних Сил – Повітряні сили, а посади головнокомандувачів видів ЗС перейменовані на командувачів), були схвалені і набули правового статусу.

Аналіз подальших подій свідчить, що шлях до офіційного встановлення символіки ЗС України був доволі непростий через розбіжності в поглядах на символіку між військовим керівництвом, а фактично Воєнно-геральдичною службою ГШ ЗС України¹ і окремими членами Комісії державних нагород і геральдики при Президентові України. Вручення штандартів Президентом України Міністру оборони України та начальнику Генштабу Збройних Сил України започаткувало процес втілення в життя офіційної символіки української армії.

Аналіз законодавчої роботи Міністерства оборони, спрямованої на схвалення Верховною Радою України проектів Бойового прапора військової частини і прапорів видів Збройних Сил, показує залежність цього процесу від вирішення питання затвердження Державного герба України.

Певний час залишався законодавчо не визначеним порядок затвердження ескізів і описів Бойового прапора та прапорів видів Збройних Сил вищими органами влади. Щоб змінити цю ситуацію, Міністерство оборони ініціювало у Верховній Раді розгляд доповнень до Закону України «Про Збройні Сили України». Згідно з цими доповненнями, прийнятими 21 жовтня 1993 р., право затверджувати проекти Бойового прапора військової частини й прапорів видів Збройних Сил було надано Верховній Раді України.

Уже 5 січня 1994 р. проект постанови Верховної Ради України «Про затвердження положень про Бойовий прапор військової частини, прапори видів військ

¹ З 2006 року – відділ військової символіки та геральдики Збройних Сил України.

та символу Збройних Сил України» був погоджений з Президентом України, Кабінетом міністрів України та іншими центральними органами виконавчої влади й переданий на розгляд Верховної Ради України.

До кола осіб і установ, які погоджували розроблені Міністерством оборони України проекти прапорів, належали: В. Онопенко (міністр юстиції), П. Толочко (віце-президент НАН України), В. Смолій (директор Інституту історії України НАН України), В. Ворона (директор Інституту соціології НАН України), І. Курас (директор Інституту національних відносин НАН України), Ю. Немшученко (директор Інституту держави і права НАН України), П. Кононенко (директор Інституту українознавства Київського університету імені Т.Г. Шевченка), А. Бровкін (заступник директора Центральної наукової бібліотеки імені В.І. Вернадського), В. Бузало (заступник голови Українського геральдичного товариства, старший консультант відділу нагород Адміністрації Президента України).

Подajući до Верховної Ради України проект постанови, Прем'єр-міністр України Віталій Масол пояснював потребу прийняти зазначені положення тим, що зразки Бойового прапора військової частини, прапорів видів військ і символу ЗС України ще не затверджено й рішення на виготовлення їх не прийнято. Під час проведення військових ритуалів у військах використовують Державний прапор України, а для зустрічі державних і військових делегацій інших держав вносять прапори видів ЗС України, які нормативними актами не затверджено. Прем'єр-міністр України наголошував, що «затвердження положень дасть змогу Міністерству оборони розпочати роботу з виготовлення прапорів і символу, а також установити порядок їх використання».

Черга розгляду цього проекту постанови у Верховній Раді України припала на 3 жовтня 1994 р. На засіданні Президії Верховної Ради, коли обговорювалося включення питання про затвердження проектів Бойового прапора військової частини й прапорів видів Збройних Сил України до порядку денного сесії, аргументовану доповідь виголосив перший заступник Міністра оборони України генерал-полковник І. Біжан. Проте члени Президії ухвалили повернути поданий документ на доопрацювання до комісії Верховної Ради з питань оборони і державної безпеки, яка мала ініціювати розгляд цього питання пізніше – після затвердження Державного герба України.

Збройні Сили були готові до реалізації рішення Верховної Ради, якби вона його прийняла. Ще в серпні 1994 р. Управління служби військ і режиму Генерального штабу підготувало проект наказу Міністра оборони України «Про введення в дію Інструкції про порядок вручення Бойових прапорів військовим частинам Збройних Сил України».

Верховна Рада України у 1999 р. ухвалила закон, яким упроваджувався Статут внутрішньої служби Збройних Сил України. В окремому розділі Статуту визначено порядок вручення Бойових прапорів військовим частинам, їх утримання і зберігання. У ньому в основному повторювалися положення колишньої інструкції, яка відтепер скасовувалася. Незважаючи на бюрократичні перепони, бойові прапори й прапори видів Збройних Сил фактично вже використовувалися під час військових парадів у День незалежності України й День Перемоги, при проведенні ритуалу зустрічі іноземних делегацій ротою Почесної варти Міністерства оборони України, а прапор Військово-Морських сил був піднятий на всіх кораблях флоту.

Вручення нових прапорів розпочалося разом з утворенням нових військових

частин та установ. Перший український Бойовий прапор військової частини був вручений 1 червня 1994 року 1-й аеромобільній дивізії, а другий – 1 вересня того ж року Академії Збройних Сил України. Загалом у 1994 році було вручено 10 бойових прапорів: Київському військовому інституту управління та зв'язку, Київському інституту Сухопутних військ, Київському інституту Військово-Повітряних сил, Київському військовому ліцею, 169-у окружному навчальному центру підготовки молодших спеціалістів, 95-у навчальному центру, Севастопольському військово-морському інституту, Харківському військовому університету. У 1995 році було вручено два прапори – 4-й окремій бригаді морської піхоти та Прикарпатському військовому округу. На той час були готові для вручення прапори Одеського військового інституту Сухопутних військ, 240-го й 60-го окремих спеціальних батальйонів, 1014-ї бригади Сил протиповітряної оборони, 181-ї учбової артилерійської бригади й Сумського військового інституту артилерії.

Однак процес вручення Бойових прапорів військовим частинам припинився. Це призвело до того, що подекуди у військах почали виявляти власну ініціативу. Так, командир 97-ї бригади, не погодивши своїх дій з командуванням, виготовив коштом місцевих органів влади міста Славути на Київській фабриці художніх виробів Бойовий прапор нового зразка. Він відповідав установленим розмірам і колірній гамі, однак мав доповнення у вигляді емблеми бригади. Водночас у деяких військових частинах під час проведення військових ритуалів стали використовувати прапори радянського зразка поряд з Державним прапором, що викликало обурення й докори громадськості. Врешті вручення бойових прапорів було відновлено. Так, станом на 28 жовтня 1999 року було вручено 42 бойові прапори.

У зв'язку з поділом у 1997 році Військ повітряної оборони на два види Збройних Сил постала нагальна потреба в розробленні прапорів для них. Командувач Військово-Повітряних сил генерал-полковник В. Антонєць запропонував прапор у вигляді синього прямокутного полотнища, розшитого 12 променями жовтого кольору. У центрі прапора вміщено зображення птаха українських степів сокола, який у своїх пазурах тримає пропелер. Над соколом – Тризуб. Командувач Сил протиповітряної оборони генерал-полковник О. Стеценко взяв за основу прапор Сил оборони повітряного простору й доповнив його силуетами літаків і ракет, розміщеними за дубовою і калиною гілками. Проте колір полотнища з блакитного згодом змінено на синій, унаслідок чого фактично заіснували два різновиди прапора.

У 1995 р. утворено спільний українсько-польський батальйон миротворчих сил ООН. Бойовий прапор для нього, який розробило Західне оперативне командування спільно з польською стороною, дуже відмінний від прапорів Збройних Сил України. Це квадратне полотнище з жовтими й блакитними променями у вигляді хреста, що розходяться до його кутів. У центрі розміщено малий Державний герб України, облямований дубовою й лавровою гілками. На самих променях розміщено символіку Західного оперативного командування, герб гетьмана П. Конашевича-Сагайдачного, герби Львова і Яворова. На зворотному боці прапора розміщено символіку Краківського військового округу, герб Я. Ходкевича, герби Перемишля і Кракова.

Процес розвитку українського військового прапорництва тривав. Міністром оборони України генералом армії України О. Кузьмуком були затверджені посадові прапори і прапори різноманітних служб ВМС України. Вони створюють цілісну систему прапорів ВМС України як окремого виду Збройних Сил.

До часу офіційного утвердження символіки Збройних Сил Міністром оборони України А. Гриценком було прийняте рішення про запровадження у практику військової діяльності ЗС України вручення перехідних вимпелів Міністра оборони кращій військовій частині у Сухопутних військах, Повітряних та Військово-Морських силах за результатами бойової підготовки за рік.

Вручення перших перехідних вимпелів Міністра оборони України відбулося у Національній академії оборони України. Перші вимпели у березні 2006 року отримали: командир 24-ї окремої механізованої бригади підполковник Л. Харахаліль, командир 299-ї штурмової авіаційної бригади полковник А. Алімпієв та командир середнього десантного корабля «Кіровоград» капітан 3 рангу В. Свірса. За прообраз вимпела було взято прямокутне полотнище з фігурним вирізом знизу, на якому розміщено емблему відповідного виду ЗС України. Щоб підкреслити особливий характер нагороди, яку воїни мали шанувати як одну з найдорожчих реліквій, вимпел виконали одного кольору з Бойовим прапором.

Розроблена у липні 2001 року система військових символів ЗС України остаточного визнання та завершеності набула у червні 2006 року. Так, Президентом України В. Ющенком було засновано емблеми і прапори Збройних Сил України, Міністерства оборони України, Генерального штабу Збройних Сил України, Сухопутних військ Збройних Сил України, Повітряних сил Збройних Сил України, емблему Військово-Морських сил Збройних Сил України і Військово-Морський прапор Збройних Сил України, штандарти Міністра оборони України, начальника Генерального штабу Збройних Сил України, командувача Сухопутних військ Збройних Сил України, командувача Повітряних сил Збройних Сил України, командувача Військово-Морських сил Збройних Сил України.

Відбулося правове утвердження військової символіки, що використовувалася у ЗС України вже декілька років поспіль. Однак мали місце деякі зміни, зокрема такий вид Збройних Сил України як Сили протиповітряної оборони був ліквідований. Відповідно раніше опрацьовані проекти прапора і штандарта командувача виду, хоча й певний час використовувалися, стали надбанням історії.

Затверджена Президентом України емблема ЗС України відповідає раніше розробленій. Що ж до прапорів видів ЗС України, то відмінність їх від раніше опрацьованих пропозицій геральдичної служби полягає тільки у тому, що на час підписання указу існувало вже три види і відповідно затверджено три прапори, що відповідають розробкам, окрім прапора Повітряних сил.

Прапор Повітряних сил Збройних Сил України являє собою прямокутне полотнище блакитного кольору. У центрі полотнища розміщено зображення емблеми Повітряних сил Збройних Сил України – прямий рівносторонній хрест розбіжними сторонами малинового кольору, в центрі якого у круглomu медальйоні синього кольору вміщено зображення Знака Княжої Держави Володимира Великого. Медальйон накладено на стилізовані зображення меча вістрям угору на вертикальних сторонах хреста, двох крил на горизонтальних сторонах хреста.

Однак, аналіз практики застосування символів показав, що прапор Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України виявився зайвим елементом у системі символіки Збройних Сил України і не живився.

Окремим Указом Президента України затверджено опис і малюнок базового зразка Бойового прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України. В указі зазначалося, що Бойовий прапор військової частини Збройних Сил України використовується відповідно до вимог статутів Збройних Сил України, а зо-

браження Бойового прапора військової частини Збройних Сил України вміщується на бланку Грамоти Президента України, яка видається військовій частині під час вручення Бойового прапора.

Бойовий прапор військової частини Збройних Сил України являє собою квадратне полотнище малинового кольору розміром 130×130 см із запасом для прикріплення до деревка. На його лицьовій стороні в центрі зображено емблему Збройних Сил України, вміщену на тлі золотих променів, які по три розходяться від центра між сторонами емблеми (хреста). На променях міститься зображення вінків із листя і кетягів калини, в центрі яких – емблема виду Збройних Сил України, до якого належить військова частина. Полотнище по периметру має лиштву, обшиту золотим кантом. У верхній частині лиштви – напис «За Україну», у нижній – «За її волю». Права і ліва частини лиштви прикрашені орнаментом у вигляді зображення листя і кетягів калини. У кутах Бойового прапора в обшитих по периметру золотим кантом квадратах вміщено зображення прямих рівносторонніх хрестів із розбіжними сторонами. На зворотній стороні Бойового прапора у центрі – напис повної назви військової частини (з'єднання), якій вручається Бойовий прапор. Зворотний бік Бойового прапора прикрашений по периметру лиштвою з орнаментом у вигляді зображення листя і кетягів калини. У кутах розміщено емблему роду військ, до якого належить військова частина. Усі зображення та написи на полотнищі Бойового прапора виконані золотим шитвом. Вільні його сторони прикрашені золотою бахромою.

Древко прапора дерев'яне, коричневого кольору. Верхівка деревка стрілоподібна з жовтого металу, в ній вміщено рельєфне зображення емблеми Збройних Сил України. До грубки верхівки прикріплено тасьму, кінці якої прикрашені китцями. Тасьму та китиці сплетено з ниток жовтого і синього кольорів. Головки прапорних цвяхів – жовтого металу. Підток деревка з жовтого металу у вигляді зрізаного конуса.

Отже, працюючи над проектом Бойового прапора військової частини, фахівці Воєнно-геральдичної служби ґрунтовно вивчали історію і традиції українського військового прапорництва, а також досвід російської, польської, австрійської й французької армій. Орнаментована рамка з написами – данина традиціям українського військового прапорництва, а калина – давній фольклорний символ України. Символом українського війська вона стає на початку ХХ ст. завдяки славетним Українським січовим стрільцям (прапор Легіону Українських січових стрільців).

Список використаної літератури: *Військові статuti Збройних Сил України.* – К.: Варта, 1999. – 453 с.; *Карпов В.В.* Бойовий прапор сучасної Української армії // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч.1(2); *Карпов В.В.* Військові прапори України. – К.: Українська хата, 2007. – 56 с.; *Муравіов О.* Нова символіка українського війська (Розробка Воєнно-геральдичної служби ГШ ЗСУ) // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч.2(3); *Муравіов О.* Штандарти Міністра оборони й начальника Генерального штабу Збройних Сил України // Військово-історичний альманах. – 2001. – Ч.2(5); *наказ Міністра оборони України* «Про введення в дію Інструкції про порядок вручення бойових прапорів військовим частинам Збройних Сил України» від 15 серпня 1994 р, № 215; *Скрябін О.* Перехідні вимпели Міністра оборони України // Військово-історичний альманах. – 2006. – Ч.1(12); *Слободянюк М.* Штандарти Міністра оборони України та начальника Генерального штабу Збройних Сил України // Знак [вісник Українського геральдичного товариства]. – 2001. – Ч.25; *указ Президента України* «Про опис і малюнок базового зразка Бойового Прапора військової частини (з'єднання) Збройних Сил України» від 20 червня 2006 р, №550/2006; *указ Президента України* «Про символіку, яка використовується у Збройних